

30. *Мицик І. Ю.* Творчі зв'язки О. Г. Сластьона і Д. І. Яворницького / І. Ю. Мицик // З минувшини Подніпров'я (зб. матер. наук. конф., присвяч. Міжнародному дню музеїв, 17 травня 1994 р.). – Д., 1995. – С. 55–60.

31. *Мицик Ю. А. Д. І. Яворницький і В. О. Біднов / Ю. А. Мицик* // Вчений-подвижник. Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького (Матер. наук.-практ. конф., присвяч. 135-річчю з дня народження вченого), 26-27 жовтня 1990 р. – Д., 1991. – С. 19–22.

32. *Савчук В. С.* Дмитро Іванович Яворницький і Катеринославське наукове товариство: міфи й реальність взаємовідносин / В. С. Савчук // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : [зб. наук. пр.]. – Вип. 5. – Д., 2007. – С. 5–20.

33. *Синявський Антін.* Первое десятилетие существования Екатеринославской губернской учебной архивной комиссии / Антін Синявський // *Синявський Антін.* Вибрані праці / Антін Синявський. – К., 1993. – С. 98–107.

34. *Сумцов М. Ф. Д. И. Эварницкий / М. Ф. Сумцов* // Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибр. пр. / М. Ф. Сумцов / упоряд., підгот. тексту, передмова, післямова та прим. М. М. Красикова. – Х., 2008. – С. 425–430.

35. *Ульяновський В. І.* Листи Я. П. Новицького до Д. І. Яворницького / В. І. Ульяновський, С. В. Абросимова // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 352–382.

36. *Чабан Микола.* Діячі Січеславської «Провіти» (1905–1921): біобібліографічний словник. Близько 670 імен / Микола Чабан. – Д., 2002.

37. *Шубравська М. М. Д. І. Яворницький.* Життя, фольклорно-етнографічна діяльність / М. М. Шубравська. – К., 1972.

38. *Юноша В. (Єфремов Петро).* Сила стихії / В. Юноша (Петро Єфремов) // *Чабан Микола.* У старому Катеринославі (1905–1920 рр.) : [хрестоматія] / Микола Чабан. – Д., 2001. – С. 97–103.

Надійшла до редколегії 04.11.2010

УДК 94 (477)

Д. А. Чернієнко

*Уфимська філія Московського державного
гуманітарного університету ім. М. О. Шолохова*

Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ У КАЗАНЬСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (до 110-річчя захисту магістерської дисертації)

Показані обставини й деякі подробиці захисту дисертації на здобуття наукового ступеня магістра російської історії Д. І. Яворницьким у 1901 р. на історико-філологічному факультеті Казанського університету. Як джерела використано документи Національного архіву Республіки Татарстан, які введено до наукового обігу вперше.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, захист дисертації, Казанський університет, магістр російської історії, опонент, вчена рада.

© Д. А. Чернієнко, 2010

Показаны обстоятельства и некоторые подробности защиты диссертации на соискание ученой степени магистра русской истории Д. И. Яворницким в 1901 г. на историко-филологическом факультете Казанского университета. В качестве источников привлечены документы Национального архива Республики Татарстан, которые введены в научный оборот впервые.

Ключевые слова: Д. И. Яворницкий, защита диссертации, Казанский университет, магистр русской истории, оппонент, ученый совет.

Some details and circumstances of dissertation protection D. I. Yavornytsky for a master's degree in Russian history on the historical-philological faculty of Kazan University in 1901 are showed. The documents of National Archive of Tatarstan Republic as sources are introduced into scholarly for the first time.

Key words: dissertation, Kazan University, Master of Russian history, the opponent, the Academic Council.

Ім'я Дмитра Івановича Яворницького добре відоме не лише в українській, але й у російській науці. Д. І. Яворницький – один з найкращих дослідників історії козацтва, засновник українознавства, організатор історичної науки, етнографії, археології й музеєзнавства в Наддніпрянщині, людина, для якої служіння своєму народу, своїй Україні стало справою честі й внутрішнього достоїнства.

З Росією пов'язані важливі сторінки його важкого й драматичного життя наприкінці XIX – початку XX ст., коли він, із причин, далеких від науки, через свої громадянські переконання був неодноразово обвинувачений владою в «українофільстві й сепаратизмі», «антипатії до московської історії й уряду і пристрасті до історії Малоросії», позбавлений викладацької роботи та змушений на довгі сім років переїхати до Санкт-Петербурга (1885–1891), де працював учителем гімназії та в інших установах. Пізніше почався «московський» період його життя (1897–1902), робота в дуже складних ідеологічних умовах приват-доцентом в університеті, де його українство знову сприймалося насторожено й навіть вороже. Хоча відомо, що в Москві велику допомогу в наукових і житейських справах Д. І. Яворницькому робив В. Й. Ключевський.

Під тиском цих обставин наукова діяльність Д. І. Яворницького виявилася пов'язаною на деякий час із Казанським університетом. Оскільки захистити дисертацію з історії козацтва в університетах у центрі Росії було майже неможливо, варіант із Казанню, що перебувала вдалечині від політичної боротьби, виявився більш реальним.

Казанська сторінка, або «казанська епопея» – напевно, є найбільш маловідомою в житті Д. І. Яворницького. Звичайно, в біографічних нарисах, словниках, довідниках тільки дуже коротко згадується, що в 1901 р. Казанський університет присудив Д. І. Яворницькому

вчений ступінь магістра російської історії – і все. Обставини цього захисту, його підготовка, проведення, основні учасники залишалися до цього часу зовсім незнайомими, тому що всі документи довго перебували в архівах Канцелярії університету, а пізніше й дотепер перебувають у Національному архіві Республіки Татарстан.

Уперше деякі окремі документи були виявлені й зібрані кілька років тому під час роботи в архіві, до речі, зовсім з інших питань, Є. В. Савенком – відомим у Росії українським громадським діячем, краєзнавцем, керівником української національно-культурної автономії «Вербиченька» в Татарстані (м. Нижнекамськ). У 2007 р. Є. Савенко привіз кілька копій до Дніпропетровська і передав у дарунок співробітникам меморіального будинку-музею Д. І. Яворницького (відділ Дніпропетровського національного історичного музею). Наприкінці 2009 р. Є. Савенко звернувся до Уфимського наукового центру україністики, що плідно діє в Башкортостані з початку 1990-х рр. і дотепер у складі Уфимської філії Московського державного гуманітарного університету ім. М. О. Шолохова, з пропозицією, щоб пошук роботи в архіві продовжили фахівці-історики.

У результаті в лютому 2010 р. у фонді 977 (Казанський Імператорський університет) було виявлено вісім справ, пов'язаних із захистом магістерської дисертації Д. І. Яворницького. До «архіву Яворницького», як його можна назвати, входять протоколи засідання вченої ради історико-філологічного факультету й університету, особисті та офіційні листи, прохання, заяви, циркуляри, відгуки, записки, клопотання з Канцелярії університету тощо, усього – понад 60 документів. Картину, звичайно, не можна вважати повною, але для відновлення послідовності подій уже є достатні підстави.

У 1987 р. видано третій том найвідомішої книги Д. І. Яворницького «Історія запорозьких козаків» (перший том у 1892 р., другий у 1895 р.) – результат його багаторічної праці й кропіткого збору матеріалів. Дослідникові в цей час було вже 42 роки, за плечима досвід педагогічної діяльності в різних навчальних закладах та товариствах, пошуки в архівах, наукові експедиції, подорожі, з'їзди, декілька монографій, великі плани на майбутнє. Безумовно, одержання вченого ступеня Д. І. Яворницький розглядав як важливий, необхідний і обов'язковий крок у своєму житті. Тому не варто дивуватися тій наполегливості, з якою він досягав поставленої мети, незважаючи на серйозні труднощі, що очікували на нього на цьому шляху.

Річ у тому, що захистити дисертацію з українознавства в Росії того періоду було дуже складною справою, від ученого вимагалися рішучість, терпіння й навіть певний героїзм. «Українське питання» у будь-яких своїх проявах сприймалося державною владою як питання політичне, ідеологічне, що знаходило висвітлення щодо по-

зичії університетських адміністрацій. Сподівання на успішний захист чи лише дозвіл щодо захисту в університетах Москви, Санкт-Петербурга, Києва, Харкова й багатьох інших міст були примарними й швидше за все даремними.

Але Д. І. Яворницький активно шукав можливого виходу з даної ситуації, розраховуючи на захист в університетах провінції. Наприклад, у листі від 8 лютого 1900 р. до М. С. Грушевського у Львів він пише: «...Уже три роки я проживаю в Москві і читаю тутечки, jako приват-доцент, в університеті «Курс истории малорусскаго козачества». Нудно мені тут страшенно, і хотів би я податись геть з Москви до Галичини, але не просто, а з деякими умовами. Бачте, я тільки магістрант, а не магістр русскої історії, бо й досі не налагодивсь «защитити дисертації». Тепер я надрукував другим виданням перший том «Истории запорожских козаков», по новим джерелам, що їх не бачив ніхто із українських істориків, і хотів би «защитать» цю мою працю у вас у Львівському університеті, а після тієї «защиты» там же ж, чи у Львові, чи у другому якому городі, і зостатись на прожиття...» [1, с. 61]. З ряду причин цей план так і не здійснився, після чого виник варіант із Казанським університетом, можливо, як остання надія. Існує досить висока ймовірність того, що таку пораду дав йому саме В. Й. Ключевський – захисник Д. І. Яворницького в Москві.

Про впевненість у своїх силах, волі, невтомності вченого й бажанні здійснити мету свідчить той факт, що до Казанського університету Д. І. Яворницький звертався двічі, навіть після першої невдачі.

У грудні 1896 р. в історико-філологічний факультет Імператорського Казанського університету надійшло прохання магістранта російської історії Д. Яворницького: «Предоставляя при сем 1 экземпляр моего сочинения «История запорожских казаков, т. III» для соискания степени магистра русской истории покорнейше прошу историко-филологический факультет принять и рассмотреть указанное мое сочинение в качестве диссертации. Свидетельство о выдержании мной магистерского экзамена (магістерські іспити склав у Варшавському університеті з 24 вересня 1895 р. до 31 січня 1896 р. – Прим. Д. Ч.) находится при историко-филологическом факультете Императорского Московского университета» [2]. Подібне прохання надійшло й на ім'я ректора університету – Костянтина Васильовича Ворошилова. 29 січня 1897 р. він розпорядився поширити дисертацію між членами історико-філологічного факультету.

За рішенням ради факультету, 13 лютого 1897 р., дисертація була розповсюджена між усіма викладачами, а підготовку основного відгуку було доручено докторові наук, професорові Дмитру Олександровичу Корсакову (фахівець з історії середньовічних північних ро-

сійських князівств). Свій відгук Д. О. Корсаков закінчив тільки через шість місяців, незважаючи на те, що керівництво факультету постійно вимагало від нього прискорення процесу підготовки відгуку. З приводу цього навіть трапився конфлікт між Д. О. Корсаковим, який посилався на нездоров'я й інші причини, і деканом факультету Аполлоном Івановичем Смірновим. Конфлікт супроводжувався скаргами в адміністрацію університету й суперечками в ході засідань вченої ради [3]. 9 листопада 1897 р. розгорнутий відгук на десяти аркушах було все ж представлено на факультет. У відгуці Д. О. Корсаков дає негативну оцінку науковому твору, не визнає книгу науковим дослідженням, називаючи її *«подобиєм летописного свода на основаних архивных материалов»* [4]. Серед основних зауважень Д. О. Корсакова: недостатня історіографія й обмежені джерела, немає нових даних, перевага особистих симпатій, ідеалізація козацтва, суперечливість суджень тощо. З даним відгуком були ознайомлені всі члени ради.

5 грудня 1897 р. на засіданні ради факультету, після кількох разових відкладань, нарешті, відбувся розгляд дисертації. У ході засідання Д. Корсаков дивувався, чому Д. Яворницький звернувся зі своєю книгою саме в Казанський університет, де зовсім немає фахівців з «південноросійської історії», чому він обійшов Харківський, Київський, Одеський, Варшавський і навіть Московський університети, де є професура з відповідної галузі [5]? Під час обговорення всі зауваження Д. Корсакова підтримали професор Євген Федорович Будде (філолог, діалектолог), професор Іван Миколайович Смірнов (етнограф, що вивчав російське населення та інші народи Поволжя). Вони назвали *«самый вопрос, которому посвятил свои силы автор... трудным и запутанным»* [6]. На стороні Д. Яворницького виступив тільки професор Федір Герасимович Міщенко (філолог, антикознавець), сам українського походження, який не погодився з негативним висновком колег: *«То, что Эварницкий «обошел» другие университеты, нельзя ставить ни в пользу, ни против* (далі він згадав, що подібний прецедент у галузі філології на факультеті раніше вже був. – Прим. Д. Ч.)... *ни один из достоуважаемых критиков не упрекнул автора диссертации ни в искажении архивного материала, ни в замалчивании тех источников, которыми он пользовался, ни в присвоении себе результатов тех или иных суждений, которые добыты другими или другим принадлежат...»* [7]. Проте, взявши до уваги всі докази й зауваження, більшістю голосів (вісім проти двох) було винесено вердикт: *«диссертацию Эварницкого признать незаслуживающей допущения к публичной защите»* [8], про що було повідомлено ректорові університету й наприкінці лютого 1898 р. через Канцелярію університету здобувачеві.

На цьому перша частина казанської епопеї Д. І. Яворницького закінчилася.

За два роки, у березні 1900 р., Д. І. Яворницький відправив повторне прохання на ім'я ректора Казанського університету (у той час вже Дмитро Іванович Дубяго) [9]. Цього разу в якості дисертації було запропоновано друге видання першої книги його твору «Історія запорозьких козаків», видруковане трохи раніше в тому ж році в Москві. 30 березня 1900 р. твір у кількості 20 екземплярів було передано із супровідним листом від ректора на історико-філологічний факультет (на листі позначка «*работу передать Смирнову и Фирсову*») [10].

У стенограмі засідання факультету від 28 квітня 1900 р. сказано, що питання про дисертацію Д. Яворницького «*живо обсуждался как отдельный*» (вопрос) [11]. Професори Д. О. Корсаков і Є. Ф. Будде знову висловили своє незадоволення роботою, і, посилаючись на різні причини, відмовилися від розгляду [12] й рекомендували взагалі відмовити магістрантові в захисті. Але завдяки наполяганням декана факультету А. І. Смірнова й за результатами голосування (сім проти двох) робота була прийнята, рецензування «*ввиду отказа господина заслуженного ординарного профессора Д. А. Корсакова от рассмотрения сочинения*» [13] доручено Миколі Миколайовичу Фірсову (фахівець з історії Росії XVIII ст.) й Івану Миколайовичу Смірнову [14]. За кілька днів (6 травня) 17 викладачів факультету одержали по одному екземпляру роботи для ознайомлення [15].

Робота з текстом дисертації тривала до кінця року. Тільки 16 січня 1901 р. М. М. Фірсов подав до факультету заяву з проханням прийняти його рецензію. На цій заяві за чотири дні з'явилася віза Д. О. Корсакова, який у той час, через хворобу А. І. Смірнова, виконував обов'язки декана: «*Прочитав рецензию Н. Фирсова, я свое временно представляю в факультет мое заключение о диссертации Эварницкого*» [16]. Відгук М. М. Фірсова з проханням висловити свою думку протягом 23–29 січня одержали 14 чоловік, з них 8 зробили в циркулярі позначку «*Погоджуюся*» (Александров, Андерсон, Архангельський, Будде, Катанов, Міщенко, Смірнов, Шестаков), Бобров – «*Читав*» [17].

19 березня відбулося вирішальне для Д. І. Яворницького засідання факультету, де через стан здоров'я не був присутній М. М. Фірсов, але він дав згоду виступити офіційним опонентом у випадку допуску до захисту. Про це він повідомив декана в письмовій формі того ж дня: «*...Думаю, что вопрос может быть решен прекрасно сегодня же и без моего совещательного голоса. Лично я больше ничего не имею ни разъяснить, ни добавить к тому, что мною изложено в рецензии. Если вопрос будет решен согласно с заключением моего отзыва, то я со своей стороны просил бы факультет (в случае если оный соблаговолит назначить меня официальным оппонентом) определить время для диспута не ранее 29 апреля, иначе я буду при-*

нужден по разным уважительным обстоятельствам отказаться от чести быть официальным оппонентом на диспуте г. Эварницкого» [18].

На засіданні були заслухані й обговорені відгуки рецензентів, які в кінці рецензії зазначили, що «...рассмотренный труд имеет преимущественно описательный характер и проникнут субъективизмом ... Однако все указанные недостатки не умаляют солидных по многим вопросам фактических достоинств этой ученой работы...» [19]. Також виступив професор Д. О. Корсаков, який майже повторив свої зауваження, як і два роки тому: немає критичного вивчення джерел, вибіркоче використання наукової літератури, описовість викладу, суб'єктивізм поглядів. Автора Д. О. Корсаков називає «*кобзарем*» і «*патриотом-энтузиастом*», його працю – «*рапсодией*» і категорично відмовляється визнавати науковий характер твору [20]. Навколо цих зауважень відбулася серйозна дискусія, за її підсумками вирішили дисертацію до захисту допустити, але Д. О. Корсакова все ж призначити третім офіційним опонентом [21].

14 квітня 1901 р. всі члени ради університету (50 осіб) одержали по екземпляру твору Д. Яворницького, а 24 квітня ректора й усіх «*профессоров и прочих преподавателей*» (56 осіб і 15 викладачів історичного факультету) циркуляром за підписом декана Д. О. Корсакова сповістили, що 29 квітня (неділя) о першій годині дня в актовому залі університету «*имеет быть публичное заседание историко-филологического факультета, в котором г. Эварницкий ... будет защищать диссертацию*» [22]. У протоколі засідання факультету 18 квітня 1901 р. записано, що тези дисертації «*циркулированы между членами факультета, которые выразили свое согласие на одобрение этих тезисов и на разрешение их к печатанию ... в потребном количестве экземпляров*» [23].

Подробиці захисту, на жаль, у збережених документах не відображені. Тільки в «особливій думці» професора Д. О. Корсакова, де він дає свою повністю негативну оцінку книзі, можна прочитати, наприклад, що під час диспуту Д. Яворницький «...*позволял себе шутки... признавался в любви к Запорожью... ответил на одно из моих возражений припевом известной малороссийской юмористической песни «Нехай так, нехай так...»*» [24].

Опоненти відзначили, що Д. Яворницький не новачок в історичній літературі, має репутацію одного з найкращих знавців запорізької старовини. Серед недоліків праці зазначалося: вибіркочість використовуваної літератури й джерел, ідеалізація козацтва тощо, не погодилися опоненти й з рядом висновків автора дисертації [25].

Є цікава записка, яка була подана колишнім деканом А. І. Смірновим у день захисту, де він повідомляє, що «...*был вынужден оста-*

вить заседание, но высказываюсь за удовлетворительную защиту и удостоить Эварницкого искомой им степени» [26]. Можливо, такий демарш А. І. Смірнова і його тверда підтримка Д. Яворницького були викликані вже згаданими розбіжностями із професором Д. О. Корсаковим.

За результатами дискусії в протоколі публічного засідання факультету 29 квітня 1901 р. було відзначено, що *«господин приват-доцент Императорского Московского университета Д. И. Эварницкий защитил предъявленную им для получения степени магистра русской истории диссертацию ... Факультет большинством 8 членов факультета против 2 (Корсаков, Будде) постановил: признавая защиту г. Эварницким представленной им диссертации удовлетворительной, удостоить ее автора степени магистра русской истории и ходатайствовать перед Советом Университета об утверждении г. Эварницкого в этой степени»* [27].

30 квітня офіційне клопотання з підсумками голосування на публічному засіданні історико-філологічного факультету й проханням затвердити Д. Яворницького в ступені магістра російської історії було надіслано до ради Імператорського Казанського університету. Серед додатків були спільний відгук М. М. Фірсова й І. М. Смірнова *«для напечатания в Ученых Записках Университета»*, а також окремих погляд Д. О. Корсакова [28]. 2 травня даний погляд *«по вопросу об удостоении ученой степени магистра русской истории Д. И. Эварницкого»* було додатково розповсюджено серед 15 членів історико-філологічного факультету [29], але загрози щодо відміни рішення ради для Д. Яворницького вже не існувало.

Але на цьому пригоди магістранта ще не завершилися. 19 січня 1902 р. у листі до ректора Казанського університету Д. Яворницький просив офіційно сповістити ректора Московського університету про те, що він *«...защищал диссертацию... и совет удостоил этой степени»*, а також просив *«...распорядиться об отсылке мне свидетельств на означенную ученую степень»* [30].

Але у справу втрутилися бюрократичні процедури. За 10 днів Д. І. Яворницький одержав відповідь із Канцелярії університету, що *«диплом будет напечатан и выслан немедленно по доставлении в Казанское Губернское Казначейство 17 рублей»*, а *«сообщение ректору МУ может последовать только по его (ректора. – Прим. Д. Ч.) официальному запросу»* [31].

Д. Яворницький сплатив мито й 5 лютого, у черговий раз, звернувся до казанського ректора з проханням прискорити відправлення диплома: *«Прилагая при сем 17 рублей, усердно прошу Ваше Превосходительство сделать зависящее от Вас распоряжение о напечатании для меня диплома на степень магистра русской истории и*

выслать его по нижеследующему моему адресу: Москва, Варварка, Кривой пер., дом Бахрушина» [32]. У наступному листі, за декілька днів, Д. І. Яворницький вже пише, що 30 лютого він їде за кордон, тому документ треба надсилати не на домашню адресу, а на адресу Канцелярії Московського університету [33].

Канцелярія університету 11 лютого незворушно відповідає, що для друкування магістерського диплома, відповідно до розпорядження Міністерства Народної Освіти, потрібно надати ще диплом на ступінь кандидата [34]. Д. І. Яворницький виконує й цю вказівку, направивши 19 лютого в Казань диплом на звання кандидата історико-філологічного факультету (від 16 травня 1900 р. за № 1009) Харківського університету [35]. Нарешті, 26 березня, в Канцелярії Московського університету під особисту розписку йому було видано диплом (№ 527 від 27 лютого 1902 року) [36].

На цьому «казанська епопея» магістра російської історії Д. І. Яворницького закінчилася, а незабаром учений остаточно переїжджає до Катеринослава. Такі деякі обставини даної справи. Безпосередні учасники тих подій – професори й викладачі Казанського університету, піддавши твір Д. І. Яворницького найсерйознішому критичному аналізу, виявивши його слабкі й сильні сторони, підтвердили свій високий рівень професіоналізму, безумовну компетентність в обговорюваних питаннях, а також показали політичну незаангажованість і волю творчості. Дані документи ще чекають на наукову публікацію у вигляді окремого збірника і більш докладного вивчення.

Бібліографічні посилання

1. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 4 / упоряд. С. Абросимова [та ін.]. – Д., 2005.
2. Национальный архив Республики Татарстан (НА РТ). – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1657, л. 1.
3. НА РТ. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1674, л. 132.
4. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1696, л. 12.
5. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1674, л. 162.
6. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1674, л. 161.
7. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1674, л. 163 об.
8. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1696, л. 24.
9. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 1.
10. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 1.
11. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 2.
12. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 3-4.
13. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 6.
14. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 2.
15. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 5-5 об.
16. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 7.
17. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 8-8 об.
18. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 9.

19. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 34.
20. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 32.
21. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 33 об.
22. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 19-19 об.
23. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 49-49 об.
24. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 36-36 об.
25. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 4-35.
26. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 22.
27. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1817, л. 50-50 об.
28. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 23.
29. Там само. – Ф. 977, оп. ИФФ, д. 1795, л. 24.
30. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 38.
31. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 39.
32. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 40.
33. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 42.
34. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 43.
35. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 44.
36. Там само. – Ф. 977, оп. Совет, д. 10362, л. 47, 50-51.

Надійшла до редколегії 18.11.2010

УДК 94(47+57) «1860/1917»

Л. М. Лучка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ І БІБЛІОТЕЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Досліджено співпрацю Д. І. Яворницького з бібліотеками України та Росії, висвітлено місце та роль бібліотечних осередків у житті та діяльності історика, створено образ українського вченого через його тісні стосунки з бібліотечними працівниками та діячами, які підтримували культурні починання Російської імперії.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, бібліотечний простір, листування, культурно-освітні діячі.

Исследовано сотрудничество Д. И. Яворницкого с библиотеками Украины и России, показаны место и роль библиотечных центров в жизни и деятельности историка, создан образ украинского ученого через его тесные отношения с библиотечными работниками и деятелями, которые поддерживали начинания в области культуры в Российской империи.

Ключевые слова: Д. И. Яворницкий, библиотечное пространство, переписка, деятели культуры и образования.